

THOMAS DE WAAL • Büyük Felaket'ten Sonra

THOMAS DE WAAL Kafkasya ve Karadeniz bölgesi üzerine araştırmalarıyla bilinen bir akademisyendir. Londra'da Carnegie Endowment for International Peace için çalışmaktadır. *The Caucasus: An Introduction*; *Chechnya: Calamity in the Caucasus* ve *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War* (Karabağ-Bariř ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan, Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2014) isimli kitapların yazarıdır. Daha önce Londra'da ve Moskova'da çeşitli gazete ve radyolarda gazetecilik yapmıştır.

Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide

© 2015 Thomas de Waal

Bu kitabın yayın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Oxford University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 2409 • Araştırma-İnceleme Dizisi 400

ISBN-13: 978-975-05-2120-1

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Thomas de Waal Arşivi

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

DİZİN Aybars Yanık

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

THOMAS DE WAAL

Büyük Felaket'ten Sonra

Soykırımın Gölgesinde
Ermeni-Türk İlişkileri

Great Catastrophe

Armenians and Turks in the Shadow of Genocide

ÇEVİREN *Ayşen Taşkent Ekmekci*

*Bana ilk tarih derslerini veren
annem Esther Moir de Waal'e*

İÇİNDEKİLER

<i>Yazarın Notu</i>	11
<i>Türkçe Baskı İçin Önsöz</i>	15
GİRİŞ:	
DIYARBAKIR AĞITI	23
1 FELAKET	41
Ermeniler.....	45
Büyük güç oyunları.....	49
Devrimciler ve katliamlar.....	50
Tehcirler.....	54
Ermenilerin yaşadıkları.....	62
Tehcir kabileleri.....	65
Der Zor.....	67
2 TARİH	71
İlk tarih kitapları.....	75
Modern araştırmalar.....	79
Mahkeme tarihi.....	83
Failler ve kurbanlar.....	87
Bir anlatı oluşturmak.....	93

3	VAN'DAN LOZAN'A (1915-1923)	99
	Rus fethi.....	100
	Kafkasya cephesi.....	102
	Erivan Cumhuriyeti.....	108
	Açlık çeken Ermeniler.....	111
	Mağlup bir imparatorluk.....	115
	Türklerin dirilişi.....	119
	Ermenilerin yenilgisi.....	123
	Ermeni Davasının çökmesi.....	125
4	UNUTMA HALLERİ	131
	Derine gömülen acılar.....	131
	Türkiye Cumhuriyeti.....	138
	Nemesis Operasyonu.....	142
	Bölünmüş bir diaspora.....	144
	Amerika'daki tartışmalar.....	147
	Sovyet Ermenistanı.....	150
5	SAVAŞ ERTESİ SİYASETİ	155
	İkinci Dünya Savaşı.....	155
	Stalin ve "Türk krizi".....	157
	Yurda geri dönüş.....	164
	Soğuk Savaş bölünmeleri.....	169
6	UYANIŞ (1965)	173
	Lemkin'in fikri.....	179
	"Soykırım çare olamaz".....	184
	Bir fikrin bir yıldönümüne denk gelmesi.....	187
	Erivan, 1965.....	190
	Soykırım Anıtı.....	195
7	TÜRKİYE'YE SALDIRI	199
	Öfke.....	199
	Terörizm.....	201
	Adalet Komandoları.....	205
	Bir kampanyanın sonu.....	208
	Zürih toplantısı.....	211
	Türklerin karşı-anlatısı.....	216

Bir Amerikan muharebesi	221
Ronald Reagan'la gelen deęişiklik	224
Soykırım Yasası	228
8 TÜRKİYE'DE YUMUŞAMA	235
AKP hükümeti	237
Hrant Dink	244
Kâhinin ölümü	251
9 BAĞIMSIZ ERMENİSTAN	255
Yanlış anlaşılmalr	257
Türkiye bir siyaset arıyor	260
Karabağ'da savaş	263
Başkan Kocharian	267
Uzlaşma Komisyonu	272
10 PROTOKOLLER	277
İsviçre hamlesi	277
Erivan'da "futbol diplomasisi"	279
Engellerin aşılması	282
Azerbaycan faktörü	284
Obama ve Ermeniler	288
Süreç tehlikeye giriyor	293
Zürih toplantısı	296
Protokollerin akıbeti	298
11 DİYARBAKIR'DAKİ SAKLI HİKÂYELER	303
12 İSTANBUL'DA İKİ ANIT	319
<i>BÜYÜK FELAKET KRONOLOJİSİ</i>	<i>333</i>
<i>KAYNAKÇA</i>	<i>341</i>
<i>DIZIN</i>	<i>355</i>

Yazarın Notu

1990'lı yıllarda Güney Kafkasya üzerine çalışırken, konuya Rusya açısından baktığımda, bölgede, üç nesil öncesine dayanan ve halen karanlık ve örtülü titreşimleri olan bir meselenin önemini yavaş yavaş hissetmeye başladım: 1915'te Osmanlı Ermenilerinin kaderi. Bu o kadar basitçe ele alınacak bir konu değildi ve ancak yıllar sonra, Türkiye'ye yaptığım bir dizi ziyaretin ardından bu konuyu ele almaya hazır olduğumu hissettim.

Ermeni Soykırımı hakkında birçok iyi tarih kitabı yazıldı ve bu kitap bunlardan bir tane daha yazma çabası değildir. Amacım genel okura 1915'ten sonra neler olduğuna dair bir kitap sunmak: Farklı dönemlerin ve politik gündemlerin Ermenileri nasıl şekillendirdiği, Ermenilerle Türkler arasında değişen ilişkiler, soykırım politikası ve son 15 yılda meydana gelen, dinamik ve genellikle ümit vaat eden olaylar.

Kitapta "Ermeni Soykırımı" ifadesini kullanıyorum çünkü birçok okumadan sonra, 1915-1916'da Ermenilerin başına gelenin, birçok akademisyenin 1948 Birleşmiş Milletler soykırım tanımına gerçekten uyduğu yolundaki çıkarsamasına ben de saygıyla katılıyorum. Bunu yaparken karışık duygular içindeyim zira "S'li-kelimenin" hem yasalara harfiyen uyduğu hem de fazla duygusal bir hale geldiği ve dolayısıyla meselenin tarihi

doğrularını ve yanlışlarını aydınlatmakla beraber yer yer bunların anlaşılmasını engellediği sonucuna da vardım. Okurun da göreceği gibi bu, kitabın konularından biridir.

Böyle bir kitapta isimler tartışmaya açıktır, bu nedenle genel okurun kafasını karıştırmamaya ve bir yandan da tutarlı olmaya çalıştım. Belirli bir tarihte bir yerin en yaygın ismini kullanmaya çalıştım; örneğin 1920'lere, uluslararası camiada İstanbul ve Tbilisi olarak bilinene kadar bu şehirlerden "Konstantinopolis" ve "Tiflis" diye bahsettim. Ancak bütün kitap boyunca, Ermenistan'ın başkentinin belli başlı isimlerinden sadece Erivan'ı kullandım. Ermenilerin eski Ermeni platosu ve Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı kısımlarını kaplayan vatanının birçok adı vardır. Uzun bir süre Ermeniler ve çok sayıda Batılı seyyah buraya "Ermenistan" ya da "Batı Ermenistan" dedi. Kürtler buraya Kürdistan'ın güneydoğu kısmı derler. Ben burada etnik açıdan en az belirli olan "Doğu Anadolu" terimini kullandım ancak bu terimin de birtakım siyasi çağrışımları olduğunun farkındayım.

Son 30 yıl için çağdaş kaynaklar ve tanıklıklardan yararlanabildim; bunun öncesi için sadece İngilizce ve Rusça kaynaklardan yararlandım, fakat bunun da kitap üzerinde belirli yönde bir etkisinin olduğunu biliyorum. Örneğin, Ermeni diasporasının bölünme tarihi, esas olarak *Hairenik Weekly* (daha sonra *Armenian Weekly*) ve *Armenian Mirror-Spectator* gazetelerinin sayfalarından anlatıldı.

Kitap yazılırken çok sayıda kişi bana yardım etti ve onlara müteşekkirim – özellikle de muhtemelen kitaptaki bütün tahlillere katılmayacak olanlara.

Washington'da Kongre Kütüphanesi'nden Levon Avdoyan'a; Carnegie Endowment for International Peace Russia Eurasia Programı'ndan başta Ann Stecker ve kütüphane çalışanları olmak üzere meslektaşlarım Keigh Hammond, Kathleen Higgs ve Christopher Lao Scott'a; Charles King ve Emil Sanamyan'a.

Ankara'da Tansu Açıık ve Burcu Gültekin Punsmann'a. İstanbul'da Cengiz Aktar, Ergun Vartkes ve Pelin Ayık, Burcu Becermen, Tuba Çandar, Andrew Finkel, Sabine Freizer ve Hugh Po-

pe'a. Diyarbakır'da Serra Hakyemez ve Gafur Ohanyan'a. Eri-
van'da Hayk Demoyan, Salpi Ghazarian, Tigran ve Nana Kzma-
lian, Tigran Paskevichian ve Gevorg Ter-Gabrelian. Beyrut'ta
Arda Ekmeji; Carnegie Middle East Center ekibi ve özellikle Ja-
na Momtaz ve Ali el Yassir'e.

New York'ta Colombia Üniversitesi'nden Lauren Bisio ve
Masha Udensiver-Brenner'a ve Silver Lake House'un bir bölü-
münü kısa süreliğine "Soykırım Çalışmaları Merkezi"ne çevi-
ren Edward Wilson ve Suzy Coue Wilson'a. Boston'da Gerard
Libaridian iç görüleriyle cömert davrandı ve Asbed Kotchiki-
an baskıdan önce taslak hakkında ayrıntılı ve yararlı yorumlar
yaptı. Ann Arbor'da Fatma Müge Göçek yayımlanacak kitabı-
nın taslağını cömertçe paylaştı.

2012'de ve daha sonra Türkiye'ye yaptığım ziyaretlerde Baş-
piskopos Khajag Barsamian, Raffi Bedrosyan, Sheri Jordan ve
Naomi Shore bana ilham verdiler. Scout Tufankjian bana çeşitli
fotoğraflar verdi, şevkimi artırdı. Ronald Suny sağlam bir dost-
luk ve destek kaynağı oldu, çeşitli yorumlarda bulundu. Taviti-
an'ın katkısı da muazzamdı.

Üç araştırma asistanı özellikle çok değerliydi ve onlar ol-
madan kitap tamamlanamazdı: Julie Leighton, Ola McLees ve
özellikle Matthew Kupfer.

Son olarak kızım Zoe de Waal bütün sürecin yıldızıydı ve
eşim Georgina Wilson her durumda yaslanılacak bir kaya, bir
sevgi kaynağıydı; muhteşem destek verdi ve metin üzerinde
olağanüstü tavsiyeleri oldu. Bu kitabı ailemdaki ilk tarihçiye,
sevgili anneme adıyorum.

Türkçe Baskı için Önsöz

Dünyanın büyük bir kısmının artık Ermeni Soykırımı diye adlandırdığı korkunç olayların üzerinden yüz yılı aşkın bir süre geçti ancak Ermeniler ve Türkler birbirleriyle hakiki bir diyalog kurmanın hâlâ çok uzağındalar. Ermenistan-Türkiye sınırı dünyanın kapalı birkaç sınırından biri.

2015'te *Medz Yeghern*'in yüzüncü yıldönümü Ermenistan'da ve dünyada saygın törenlerle anıldı. Gösterilen bu dikkat, artık trajedilerinin “unutulduğunu” dile getirmeyen Ermeniler için rahatlatıcı oldu. Fransa ve Rusya başkanları dahil olmak üzere çok sayıda devlet başkanı 24 Nisan 2015'te Erivan'da Soykırım Anıtı önünde saygı duruşunda bulundu. Bu anma töreni sadece yastan ibaret değildi. Örneğin ilk Aurora Ödülü insanları soykırım şiddetinden kurtaran Burundili gönüllü Marguerite Barankitse'ye verildi. Ermeni diasporasında çok sayıda kişinin, dikkatlerini tüm dünyada soykırımı tanıyan kararların çıkarılması için düzenlenen sonsuz kampanyaların ötesine odakladığına dair işaretler vardı.

İstanbul Taksim Meydanı'nda Osmanlı Ermenileri için yapılan da dahil, son yıllarda âdet olduğu üzere Türkiye'de de anma etkinlikleri yapıldı. Türkiye'de yıllar boyunca tabu konusu olan karanlık tarih sayfaları hakkında artık ciddi tartışmalar yürütülüyor.